

Walenty Wójcik

Pojęcie parafii w nowym Kodeksie Prawa Kanonicznego

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 29/3-4, 49-74

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BP WALENTY WÓJCIK

POJĘCIE PARAFII W NOWYM KODEKSIE PRAWA KANONICZNEGO

Treść: Wstęp. — 1. Rozwój historyczny: a) W państwie rzymskim, b) W państwach germańskich, c) Prawo patronatu-beneficja-inkorporacje, d) Parafia w Polsce. 2. Elementy struktury parafii. 3. Parafia w prawie kodeksu z 1917 r. 4. Opis parafii w nowym kodeksie. — Zakończenie.

Wstęp

Parafia budzi coraz większe zainteresowanie wśród socjologów, pastorologów i kanonistów. Stanowi ona przecież podstawową komórkę życia religijnego. W niej realizuje się w bezpośredniej trosce o dusze całość posłannictwa zbawienia. Ona czyni widzialnym cały Kościół na danym terenie i w danej społeczności. Nie jest ona jednak w pełni samodzielna ale stanowi zasadniczą substrukcję diecezji. Kościół Powszechny dzieli się i pracuje w kościołach partykularnych, tj. biskupstwach. Obejmują one zespoły ludu Bożego, który stanowi element konstytutywny — społeczność ludzi powołanych przez Boga. Biskup jako *pastor proprius* reprezentuje powierzonym mu wiernym niewidzialnego Pana. Parafia jest częścią biskupstwa, pracującą pod zwierzchnictwem biskupa. Nie jest ona korporacją w znaczeniu jurystycznym, gdyż nie powstaje przez swobodną decyzję jednostek łączących się w społeczność — *ius sociativum* ale w oparciu o prawo nie pochodzące od członków Kościoła — *ius constitutivum*. Tworzy ją władza kościelna. Parafia nie jest czymś w rodzaju zakładu łaski Bożej, z którego ludzie muszą korzystać, ale stanowi zespół osób powołanych przez Boga. Dla niej jest proboszcz przysłany przez biskupa *pastor proprius*. Nie jest on tylko przedłużeniem ramienia biskupiego, które przekazuje dalej to, czego udziela biskup, ale jest w podporządkowaniu wobec biskupa na niższym szczeblu prawdziwym reprezentantem niewidzialnego Pana. Wyróżnia się on przez to spośród innych współpracowników biskupa¹.

¹ K. Mörsdorf, *Komentarz do art. 11 i 30 Dekretu soborowego Christus Dominus*, W: *Lexikon für Theologie und Kirche — Vaticanum II*, Freiburg 1967 s. 172—173, 209; H. Schmitz, *Pfarrei und Gemeinde*, *Archiv für Kath. Kirchenrecht* 148(1979) 55—58.

Pierwsze gminy chrześcijan były biskupstwami, kierowanymi i obsługiwanymi duszpastersko przez biskupów i prezbiterami i diakonami. Ze względu na organizację socjalną i na znaczenie organizacji miejskiej w państwie rzymskim powstawały one i rozwijały się tylko w miastach — *civitates* oraz w osiedlach. Przez pierwsze wieki było chrześcijaństwo religią wyłącznie miejską. Z czasem zakładano stolice biskupie również w osiedlach nie będących miastami. Nowe miasta nie zawsze miały od razu biskupstwo. Zespoły wiernych obsługiwane duszpastersko poza gminą biskupią tak w mieście jak i w okolicznych wsiach powstawały ale nie jednocześnie i nie równomiernie². Rozwijały się stopniowo otrzymując z czasem coraz większe uprawnienia. Stąd też wytwarzały się w ciągu wieków różne namiastki placówek duszpasterskich i różne modele instytutu zwanego z czasem parafią. Akcentowano w nich zależnie od sytuacji taki lub inny element organizacji czy funkcjonowania. Jakims etapem w ewolucji tego instytutu jest reforma podjęta przez Vaticanum II i zyskująca swój wyraz w nowym kodeksie prawa kanonicznego.

1. Rozwój historyczny

a) W państwie rzymskim

Granice biskupstw działających w miastach były niepewne. Nie pokrywały się z granicami *civitas*. Choć próbowano nawiązać do granic okręgów cywilnych, w praktyce biskupi kierowali się swoimi kryteriami. Granice ich okręgów obejmujących także drobne osiedla sięgały po tereny niezamieszkałe: *agri deserti*, lasy, wody. Zasiedlanie terenów dokonywało się nierównomiernie. W Małej Azji i w Grecji powstawały wcześniej wsie-komiai i wielkie wsie-metrokomiai. Potrzebne były w nich placówki duszpasterskie. W drugiej połowie II wieku zaczęły pojawiać się w Małej Azji i w Syrii biskupi wiejscy-chorepiskopoi. Rozszerzyli się w III w. Sprawowali duszpasterstwo. Zależni byli jednak od biskupów w miastach. W IV w. synody występowały przeciw rozszerzaniu ich uprawnień. Na Zachodzie pojawiali się oni sporadycznie od V w. Instytut ten nie rozwinął się ale ze względu na niebezpieczeństwo konkurencji z biskupami miast ulegał zanikowi³.

² W. M. Plöchl, *Geschichte des Kirchenrechts*, t. I, Wien-München 1953 s. 53; E. Isele, *Pfarrei*, W: *Lexikon für Theologie und Kirche*, wyd. II, t. VIII, Freiburg 1963 s. 398—399.

³ J. Gaudemet, *L'Église dans l'Empire Romain (IV—V siècles)*, Paris 1958 s. 326; W. M. Plöchl, dz. cyt., t. I s. 53; W. Wójcik, *Chorepiskop*, W: *Encyklopedia Katolicka*, t. II, kol. 232; J. Danielou-H. I. Marrou, *Historia Kościoła od początków do r. 600*, Warszawa 1984 s. 130, 175, 226.

Okolo połowy III w. nastąpił w miastach jak Rzym, Aleksandria, Antiochia, Kartagina, Mediolan wzrost ludności, szczególnie na przedmieściach. W Rzymie utworzono dodatkowe miejsca kultu-*-ecclesiae secundariae*, tzw. *tituli*. Obsługiwali je kapłani z kościoła biskupiego — *presbyteri cardinales*. W Aleksandrii powstał w IV w. okręg *Marōetos*, obsługiwany przez kapłanów. Nie mieli oni jednak pełni uprawnień duszpasterskich. R. Naz sądzi, że *tituli* stały się zaczątkiem parafii miejskich. Natomiast W. M. Plöchl ocenia, że jest rzeczą sporną, czy miały one wpływ na powstanie parafii⁴. Pewne jest, że nie były parafiami, gdyż całkowicie zależały od biskupa. Jeszcze w r. 416 chleb konsekrowany przez biskupa zanosili akolici kościołom tytularnym. Z czasem otrzymały one prawo udzielania chrztu. Dalsza ewolucja wskazuje raczej, że *tituli* nie miały także wpływu na powstanie instytutu parafii.

Od połowy III w. zaznaczył się okres ekspansji Kościoła. Pojawiali się na terenach zamieszkałych misjonarze wędrowni. Postępowała ewangelizacja wsi. Fale prześladowań powodowały odpływ chrześcijan z miast na wsie. Centralizowanie duszpasterstwa w rękę biskupa w mieście było coraz trudniejsze. Wprowadzania chorepiskopów nie uznano za wskazane. Zaczęto otwierać ośrodki kultu w skupiskach ludności wiejskiej: w *castra-kasztele* obronne, *vici-wsie*, *villae-zespoły dóbr ziemskich*. Stanowiły one prywatną własność właścicieli terenu. Można przyjąć, że w końcu III w. istniały kościoły wiejskie w Hiszpanii i w Galii południowej. Mnożyły się one w IV w. po edyktach tolerancyjnych. W Italii centralnej i południowej oraz w Afryce Prokonsularnej, gdzie było wiele miast, biskupi obsługiwali całość terenu. Placówki wiejskie powstawały najpierw tam, gdzie było mało miast. Do wiejskich ośrodków dojeżdżali duchowni. Zdaje się, że osiedlali się przy nich najpierw diakoni. Synod w Elwira, w którym uczestniczyli kapłani z 40 miejscowości hiszpańskich po r. 300, podał w kan. 77 normę ogólną: jeśli jakiś diakon *regens plebem* ochrzci ludzi bez udziału biskupa lub kapłana, biskup ma uzupełnić ten chrzest przez błogosławieństwo. Diakon miał więc kierownictwo i opiekę duszpasterską nad mieszkańcami wsi. Uzupełnienie chrztu przez biskupa odnosiło się prawdopodobnie do bierzmowania. O samodzielności diakonów w ośrodkach wiejskich podaje kan. 15 synodu w Arles podkreślając, że jak stwierdzono, diakoni w wielu miejscowościach składają Ofiarę. Gdy podczas prześladowań za rządów Dioklecjana brakło w Galii południowej biskupów i kapłanów, za-

⁴ R. Naz, *Paroisse*, W: Dictionnaire de droit canonique, t. VI, Paris 1957 kol. 1236; W. M. Plöchl, dz. cyt., t. I s. 158; E. Isele, dz. cyt., s. 399; H. E. Feine, *Kirchliche Rechtsgeschichte — Die Kathol. Kirche*, wyd. IV, Köln-Graz 1964 s. 100.

kradła się praktyka, że diakoni usiłowali celebrować Ofiarę, dopuszczając się ciężkiego nadużycia. Synod zakazuje tego diakonom⁵. Nasuwa się wniosek, że w kościołach i ośrodkach wiejskich odprawiano wtedy nabożeństwa eucharystyczne. W wielkie święta jednak urządzano nabożeństwa tylko w katedrze biskupiej. Kapłani otrzymywali stopniowo uprawnienia duszpasterskie od swego biskupa. W w. V postępowała chrystianizacja Hiszpanii i Galii południowej. Marcin z Tours założył 6 parafii wiejskich. Powstawały one nieraz na miejscach po kulcie pogańskim. Czy to były parafie z odpowiedzialnością duszpasterską, trudno odpowiedzieć. Wydaje się słuszne przypuszczenie, że kościoły chrzcielne po wsiach były pomocne w zahamowaniu arianizmu. W Italii północnej zakładano kościoły baptyzmalne i archidiaconalne z kolegiami kleryków. Nie można jednak twierdzić, że sieć parafialna wypełniała wtedy całkowicie terytorium biskupstwa.

Trudno przyjmować, że miejsca kultu poza kościołem biskupim obsługiwane przez dojeżdżających czy na stałe przy nich mieszkających diakonów lub kapłanów stanowiły centra parafialne. Duchowny był tylko pomocnikiem czy delegatem biskupa. Nie miał jurysdykcji, odpowiedzialności i autonomii duszpasterskiej. Nie było wyodrębnionego terytorium. Brakowało stałych środków utrzymania. Można przyjąć, że zaczęło się od dotacji ze strony właściciela kasztelu czy posiadacza latyfundium oraz od ofiar mieszkańców wsi. Wzorowano się zapewne na praktykach w mieście wobec kościoła biskupiego i duchowieństwa. Na początku były dochody o charakterze prywatnoprawnym: dobrowolne datki a z czasem świadczenia obowiązkowe i opłaty. Od V w. wprowadzono dziesięciny. Od tego czasu biskupi nadawali wzorem rzymskim ziemię w używanie-*precaria*. Wpływami dzielili się duchowni z biskupem, zostawiając dla siebie trzecią lub czwartą część. Wydatki były na potrzeby kultu, utrzymania pracowników kościoła i na akcję charytatywną. Duchowni dążyli do uniezależnienia się pod względem gospodarczym od biskupa. Niewątpliwie siłą faktu uzyskiwały placówki duszpasterskie na wsiach półautonomię a z czasem autonomię tak co do obsługi wiernych jak i w sprawach majątkowych. Podlegały jednak nadzorowi i kierownictwu biskupa. Można przyjąć, że od VI w. placówki duszpasterskie stawały się ekonomicznie samodzielne, gdyż posiadały swój majątek, i były już parafiami⁶. Kierujący nimi kapłani zyskiwali z czasem władzę zwyczajną i własną.

⁵ C. J. Hefele-H. Leclercq, *Histoire des Conciles*, t. I, Paris 1907 s. 261—262, 291—292; P. Hinschius, *Kirchenrecht*, t. II, Graz 1959 (I druk 1878) s. 262—266.

⁶ J. B. Sägmüller, *Lehrbuch des Kath. Kirchenrechts*, wyd. III, Freiburg Br. 1914 s. 474.

b) W państwach germańskich

Na terenach dawnego imperium rzymskiego powstawały państwa plemion germańskich. Ich monarchowie dla ustalenia swego władztwa nadawali ziemię swym dygnitarzom i wojownikom. Ariańscy władcy jak Wizygoci i Burgundowie pozostawiali wolność kultu katolickiego. Coraz częściej katolicycy a za nimi i niekatolicycy właściciele ziemscy wznosili w swych latyfundiach oratoria i kościoły. Przykład dawali biskupi budując w swych posiadłościach kościoły nawet na terenie obcej diecezji⁷. Te miejsca kultu służyły dla domowników właściciela gruntu i dla ludności pracującej w jego dobrach ziemskich. Na terenach biskupich pleban zależał całkowicie od biskupa pod względem duszpasterskim, dyscyplinarnym i gospodarczym. Podobna zależność była w majątkach klasztornych. Natomiast w dobrach świeckich pozostawała zależność ekonomiczna. Z czasem dążono do rozszerzenia jej na inne dziedziny. Ze strony Kościoła polecano najpierw uposażanie duchownych, pracujących przy miejscu kultu. Synod w Epaon w 517 r. nakazał w kan. 25, aby właściciele dóbr-*villae* chcąc zatrudnić przy ufundowanych przez siebie budynkach kultu religijnego kapłana wyznaczili mu przed przyjęciem przez niego święceń odpowiedni majątek na wyżywienie i ubranie. Jeszcze dalej poszedł synod w Orleanie w 541 r. W kan. 33 zalecił on, aby każdy, kto posiada lub chce mieć w swych dobrach parafię (nazywaną wtedy diecezją), wyznaczył najpierw dobra wystarczające dla utrzymania duchownego. W zamian za to zyskiwał właściciel ziemski prawo, uznane przez tenże synod do przedstawiania biskupowi duchownego na duszpasterza w danej parafii. Te same uprawnienia mieli także opaci z tym, że duchowny na terenie zakonnym traktowany był jako stały zastępca-*vicarius perpetuus*. Na skutek tej akcji powstawały kościoły prywatne, przy których właściciel ziemi nie tylko przedstawiał kandydata do obsługi duszpasterskiej i dawał mu stałe uposażenie, ale z czasem dokonywał jego inwestytury czyli nadania tytułu i wprowadzenia go w urząd bez zwracania się do biskupa. Co więcej, pobierał dla siebie ofiary i dziesięciny składane temuż duchownemu jako rzeczy dodatkowe do nieruchomości wyznaczonych na utrzymanie duszpasterza⁸.

Instytut kościołów prywatnych spowodował rozluźnienie więzi między duszpasterzami a biskupem, cofnięcie się praw biskupich a wzmocnienie zależności parafii od właścicieli ziemskich. Powstawało coraz więcej małych parafii z ograniczonymi prawami.

⁷ H. Jedin, *Handbuch der Kirchengeschichte*, t. II/1, Freiburg-Basel-Wien 1973 s. 216; t. II/2 s. 225.

⁸ R. Naz, dz. cyt., kol. 1236—1237; C. J. Hefele-H. Leclercq, dz. cyt., t. II s. 1174.

Pod względem gospodarczym miało znaczenie upowszechnienie we Frankonii a za nią i w innych krajach dziesięciny. Jako odszkodowanie za sekularyzowane majątki kościelne wprowadził Pepin a po nim Karol W. w kapitularku z Heristal w 779 r. ustawy obowiązek składania dziesięciny kościołom chrzcielnym i innym, które były położone na terenie fiskalnym. Ludwik Pobożny rozszerzył ten obowiązek na kościoły prywatne. Wierni oddawali dziesięciny i inne świadczenia kościołom według swego wyboru. Śladem prawa germańskiego parafia uzyskała uprawnienia zwane *bannus paroecialis*. Wzorowane były one na prawach młynów, piekarń i innych zakładów rzemieślniczych. Zobowiązywały wiernych z okręgu parafialnego do udziału w nabożeństwach w ich własnych kościołach, do przyjmowania tylko tam sakramentów i sakramentaliów, do składania tylko tam dziesięciny, ofiar, opłat *iura stolae* itd. Był to przymus parafialny. Poza tym Karol W. wprowadził kontrolę biskupią nad osadzaniem, zwalnianiem i prowadzeniem się duszpasterzy przy kościołach prywatnych. *Capitularie ecclesiasticum* z 818/819 r. zarządziło, aby duchowny miał zapewnione minimum egzystencji: wolny łan ziemi ornej, dom, ogród, dziesięciny, ofiary itd. Biskup przydzielał dziesięciny⁹. W ten sposób wytworzył się karoliński model parafii. Obok niego powstawały okręgi dziesięcinne, nie zawsze pokrywające się z terenem obsługiwanym przez miejscowego duszpasterza. Odrębności wykazywał model parafii rzymsko-biskupi. Zwłaszcza tam, gdzie jak np. w Bawarii pierw powstawały kościoły i klasztory niż organizacja biskupstw, żądano, aby kościoły prywatne podporządkowane były miejscowemu biskupowi. Wytworzyły się parafie królewskie, szlacheckie, biskupie i wspólnotowe, zwłaszcza w miastach. Nie można jednak twierdzić, że od czasów karolińskich teren biskupstwa pokryty był pełną siecią parafialną¹⁰.

c) Prawo patronatu — beneficja — inkorporacje

Realizację reformy gregoriańskiej na odcinku kościołów prywatnych zapoczątkowały sobory laterańskie: I — c.8 w 1123 r. i II — c.25 w 1139 r.¹¹ Doktrynę rozwinął Gracjan w swym Dekrecie. W 15 kanonach C.10 q.1 zebrał on teksty synodów od IV w. poprzez uchwały synodalne z VI—VII w. aż do soboru laterańskiego

⁹ H. E. Feine, dz. cyt., s. 300—301; E. Isele, dz. cyt., s. 400; H. Jedin, dz. cyt., t. III/1 s. 127.

¹⁰ A. Wretschko, Rec.: E. Klebel, *Zur Geschichte der Pfarren und Kirchen Kärntens*, Klagefurt 1925—1926; W: *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte*, Kan. Abt. 16 (1927) 439—442 (skrót ZSavRGk); P. Hinschius, dz. cyt., t. II s. 282.

¹¹ *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Basileae-Barcinone-Friburgi-Romae-Vindobonae 1962 s. 167, 178.

I w 1123 r. Nawiązał więc do ustroju parafii wspólnotowej w okresie rzymskim, do uchwał synodów tolekańskich i dekretów papieża Damazego i Kaliksta II. Wystąpił w C.10 przeciw władzy świeckich w parafiach. Postulował poddanie kościołów władzy biskupa i przeznaczenia ofiar dla duchownych. Sposób rozwiązania konfliktu między duchownymi a świeckimi podsunął uczeń Gracjana Rufinus nazywając uprawnienia właściciela kościoła patronatem i przyznając mu prawo zgłaszania biskupowi kandydatów na stanowisko duszpasterskie. Wyjaśnił, że tak łączy się prawo prezenty z patronatem, iż parafianie prezentujący dotąd kandydata na proboszcza a nie posiadający patronatu, nie mogą nadal prezentować, gdyż brak im podstawy prawnej. Do biskupa należało nadawanie kościoła i przydzielanie dziesięcin. Podobnie nauczał Rolandus Bandinelli. Jako papież Aleksander III podniósł on te normy do rzędu ustawy powszechnej na soborze laterańskim III w 1179 r. Zdecydowano wtedy, że prezentacja kandydatów ma się dokonać w 3 miesiące. List tegoż papieża do króla Anglii wyjaśniał, że sprawy patronatu tak są związane ze sprawami duchownymi, iż tylko sędzia duchowny może je rozstrzygać. Prawo patronatu opiera się w istocie swej na *ius fundi*. Sobór laterański IV w 1215 r. wydał szereg szczegółowych rozstrzygnięć w sprawie patronatu. Weszły one do Dekretów Grzegorza IX. W praktyce zarysował się najpierw kryzys instytutu kościołów prywatnych. Nie udało się przeprowadzenie rozdziału między *ecclesia-temporalia* i *altare-spiritualia*. Laików wykluczano od posiadania dóbr kościelnych. Choć okres przejściowy był w XII w., tradycyjne prawo trwało nadal w mniejszym lub większym stopniu. Zwycięzał patronat należący w większości parafii zazwyczaj do niższej szlachty¹².

Z reformą realizowaną w XII w. i z wprowadzaniem wtedy prawa patronatu łączy się powstanie instytutu samodzielnego beneficjum kościelnego. Pierwotne uposażenie parafii stanowiły dobra wspólne-*bona communia*. Przetrwały one dłużej przy kolegalnej obsłudze duszpasterskiej parafii w północnej Italii. Były też dzierżawy dóbr. Beneficjum kościelne nie wytworzyło się jednak z tych dóbr wspólnych ani też z *precarium* rzymskiego ani z *precarium* średniowiecznego czy też z beneficjów świeckich. Powstało ono w XII w. U. Stutz wbrew G. Forchiellemu przyjmuje, że był przy tym znaczny wpływ germanizmu¹³. Wydaje się, że główną przyczyną powstania beneficjum kościelnego w jego formie z okresu

¹² U. Stutz, *Gratian und die Eigenkirchen*, ZSavRGk 1(1911) 22; J. Fr. Schulte, *Geschichte der Quellen und der Literatur des canon. Rechts*, t. I/II, Graz 1959 (I druk 1875) s. 240 uw. 3, c. 3 X 2, 1; H. Jedin, dz. cyt., t. III/1 s. 488—489.

¹³ U. Stutz, Rec.: G. Forchielli, *Le pieve rurale*, Roma 1931, ZSavRGk 21 (1932) 460—462.

klasycznej kanonistyki była reforma gregoriańska. Wprowadziła ona samodzielność majątkową do instytucji kościelnych. Ograniczenie praw właściciela gruntu do patronatu, tj. do prawa prezenty kandydata na stanowisko kościelne i do wsparcia alimentarnego spowodowało konieczność stworzenia niezależnej masy majątkowej, która służyła utrzymaniu duchownego. Według zasad przyjętych na soborze laterańskim III w 1179 r. stanowisko i utrzymanie duszpasterza w parafii opierało się na beneficjum-*spirituali annexum*. Łączył się z tym warunek — tytuł do otrzymania święceń — posiadanie beneficjum, nakaz kumulacji beneficjów nie wystarczających do utrzymania duchownego, obowiązek rezydencji, problemy wakansu i ekspektatyw. Kandydatów na beneficja kształcić miał scholastyk. Podkreślono zakaz ingerencji świeckich do kościelnych spraw majątkowych¹⁴. Beneficjum stało się powszechnym instytucyjnym zapewnianym niezależność gospodarczą parafiom.

Od czasów wczesnego średniowiecza zakładały klasztory w swych dobrach kaplice i kościoły. Zyskiwały one niebawem uprawnienia parafialne. Biskupi i książęta świeccy nadawali też z czasem klasztorom parafie na własność. Zakonnicy rządili parafiami tak jak właściciele świeccy. Dlatego też podczas reformy w XIII w. zastrzeżono biskupowi nie tylko nadanie praw dla *capellae monachorum* — chrzest, namaszczenie, absolucja, jednanie grzeszników, pokuta, małżeństwo i *ius sepulturae*. Biskup miał wyłączne prawo nadawania parafii klasztornej nawet duchownym zakonnym i przydzielania jej dziesięcin. Powstawały z tych przyczyn spory między zakonnikami a diecezją. Regulowanie tych problemów z właścicielami świeckimi przez wprowadzanie prawa patronatu spowodowało też ustalenie praw biskupich wobec parafii inkorporowanych do klasztorów. W. M. Plöchl trafnie nazywa inkorporację córką kościołów prywatnych a młodszą siostrą prawa patronatu. Polegała ona na uznaniu prawa własności klasztoru do parafii przez władzę kościelną a nie na nadaniu tegoż prawa. W XIV w. była kulminacyjna fala inkorporacji, odepchnięcie wpływów świeckich i klerykalizacja na poziomie parafii. Szczególnie miasta dążyły do objęcia władztwa nad parafią. Reformacja była za zniesieniem inkorporacji a za utrzymaniem prawa patronatu¹⁵.

¹⁴ V. P f a f f, *Die Rechtssätze des 3. Laterankonzils von 1179 zu Wirtschaftsfragen*, ZSavRGk 70(1984)55—64.

¹⁵ P. H i n s c h i u s, dz. cyt., t. II s. 283; U. S t u t z, *Gratian und Eigenkirchen*, dz. cyt., s. 8, 10, 15—17; Autor ten rozróżnia: oratoria — najniższy stopień miejsca kultu, służący modlitwie ale nie prowadzący pastoryzacji ludności, *capellae* — z prawem spełniania niektórych czynności św. wobec wiernych ale bez udzielania poza wyjątkami sakramentów św. i plebes — pełne prawa duszpasterskie, *ecclesiae*-kościół, miały być odwiedzane w wielkie święta celem przyjmowania sakramentów św.; W. M. P l ö c h l, dz. cyt., t. II s. 371; B. R u t h, *Biberach und*

Przełamanie instytutu kościołów prywatnych w XII w. nie tylko umocniło władzę biskupią nad parafiami ale przyczyniło się do powstania zwyczajnej i własnej władzy proboszczów. Wytworzyli się jednolity typ proboszcza i parafii tak na wsiach jak i w miastach.

d) Parafia w Polsce

Pierwsze placówki misyjne na terenie państwa polskiego powstawały w grodach, zwłaszcza tych, które były ośrodkami życia gospodarczego. Mniej wyraźny jest związek kościołów z targami. Misjonarzami byli raczej zakonnicy. Przynosili oni wzory zagraniczne. Ich placówki duszpasterskie nawiązywały do świeckich jednostek terytorialnych. Z postępującą akcją osadniczą i z nadawaniem ziemi wojownikom odstąpił monarcha prawo budowy kościołów możnowładcom i dostojnikom kościelnym. Działo się to od połowy XI w. Budowane *capellae* i *ecclesiae* otrzymywały od biskupów *ius baptismi et sepulturae*. Miały one charakter kościołów prywatnych z całkowitą zależnością od właściciela ziemi. Czynnym był przy każdym jeden kapłan a od końca XI w. — przy znaczniejszych grupy kanonickie. Kościoły o rozmiarach 100—150 m² służyły ogółowi ludności. Z wprowadzeniem reformy gregoriańskiej zakazywali papież, jak świadczy dekret Urban III z 1186 r. dla diecezji krakowskiej, wznoszenia kościołów bez zgody biskupa. Prawo własności kościołów przekształcały władze kościelne na prawo patronatu. Rządy dziesięciną przejęli biskupi uposażając kościoły, nie zawsze najbliższe. Usuwano *ius spolii*. Książęta udzielali immunitetów. Powstawały beneficja parafialne. Parafie usamodzielniały się. W r. 1197 nakazał legat papieski Piotr z Kapui zawierać małżeństwa *ante faciem ecclesiae*. Można przyjąć, że pod koniec XII w. było na terenie Polski 800—1000 kościołów. Otrzymywały one stopniowo całość uprawnień parafialnych. Sobór laterański IV w 1215 r. przez uchwały o rocznej spowiedzi przed własnym kapłanem, o badaniu przedślubnym przez kapłana parafialnego i i. przepisy dokończył dzieła usamodzielniania parafii pod względem duszpasterskim. Synody polskie wprowadzały te normy do praktyki parafialnej.

Kolonizacja w XIII w. przyczyniła się do wzrostu liczby parafii. Utrzymano zasadę, że kościół buduje patron a nie ogół wier-

Eberbach — *Zur Problematik der Pfarrinkorporation im Spätmittelalter und Reformation*, ZSavRGk 70(1984)138—140; U. Stutz, *Luthers Stellung zur Inkorporation und zum Patronat*, ZSavRGk 1(1911) 309—313; w diecezji Worms było pod koniec XV w. 5—6000 ludności, 516 duchownych, parafii 9 w stolicy biskupiej i 246 w terenie, patronat świeckich w 62 parafiach, instytutów duchownych — 157, inkorporacji — 50, U. Stutz, Rec.: H. Eberhardt, *Die Diözese Worms am Ende des 15. Jahrhunderts*, Münster 1919, ZSavRGk 10(1920)328—330.

nych. Zanikały przykłady funkcjonowania dwóch proboszczów przy jednym kościele. Nie przyjęły się próby zakładania parafii personalnych. Nie było wyboru proboszcza przez parafian. Przyjął się model uposażenia parafii zgodnie z tradycją karolińską: ziemia, dziesięciny, kolęda, *iura stolae*, meszne. Zwalczano prawo rycerzy do tzw. dziesięciny swobodnej — składanej dowolnemu kościołowi. Zwyczajowo ustalili się zakres uprawnień przysługujących kościołowi parafialnemu — *iura ecclesiae paroecialis*. Powstał stąd przymus parafialny. Około r. 1300 było w Polsce szacunkowo 3000 parafii. Większe ośrodki miejskie jak Kraków, Wrocław, Gdańsk, Poznań, Szczecin, Sandomierz miały więcej niż jedną parafię. Rozwój sieci parafialnej został w XIV w. praktycznie zakończony. Pod koniec XV w. było ok. 6000 parafii. Rozwój gospodarki folwarcznej przyczynił się do ograniczenia przydziału ziemi i danin. Nastąpiło zahamowanie rozwoju sieci parafialnej¹⁶.

2. Elementy struktury parafii

Wśród czynników tworzących parafię na pierwszym miejscu trzeba wymienić wiernych wymagających obsługi duszpasterskiej. Wzrastająca ich ilość spowodowała tworzenie kościołów tytularnych w miastach i punktów kultu w okręgach wiejskich. Po r. 313 zwiększyła się ilość wiernych. Na skutek działalności misji chrześcijańskich na wielu terenach większość mieszkańców przyjęła chrzest. Kolonizacja nie zamieszkanym terenów oraz ochrzczanie się plemion germańskich a później słowiańskich wymagały tworzenia jednostek pastoralnych. Należy przyjąć zdanie W. M. Plöchla, że nie było ogólnego przepisu, któryby ustalał minimalną liczbę wiernych do utworzenia parafii. Norma kan. 5 synodu toledańskiego XVI z 693 r. podająca, aby parafiom nie mającym 10 *mancipia* — domów z poddanymi nie przydzielać kapłana ale łączyć je z sąsiednimi parafiami, nie jest jasna, gdy idzie o ilość osób, i nie miała zastosowania powszechnego¹⁷. Ruchy kolonizacyjne powodowały wzrost liczby parafii. Zależne były te jednostki duszpasterskie od właściciela ziemi nadawanej przybyłym kolonistom. Natomiast w miastach tworzyła ludność parafie od

¹⁶ H. F. Schmid, *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischem Boden*, ZSavRGk 20(1931) 407—408; W. Wójcik, „Prawa parafialne” według polskiego ustawodawstwa synodalnego do 1564 r., *Roczniki teol. kanon.* 3(1956) z. 2 s. 155—158; E. Wiśniewski, *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji*, W: *Kościół w Polsce*, t. I, Kraków 1966 s. 244—266; B. Kumorz. O bertyński, *Hstoria Kościoła w Polsce*, t. I cz. I, Poznań-Warszawa 1974 s. 86—87; 121, 410—411.

¹⁷ C. 3 C. 10 q. 3; C. J. Hefele-H. Leclercq, dz. cyt., t. III s. 548; W. M. Plöchl, dz. cyt., t. I s. 323.

XI w. i arogowała sobie wobec nich prawo własności a później — patronatu. Józefinizm dążył do objęcia wpływami religijnymi ogółu mieszkańców. W tym celu tworzono wiele nowych parafii. Wierni nie stanowili nigdy tylko przedmiotu duszpasterzowania i nie byli poddani proboszcza. W okresie przedprzemysłowym tradycyjna parafia obejmowała zazwyczaj lokalne społeczeństwo we wszystkich jego wymiarach. Wyjątek stanowiły parafie wokół klasztorów. Współcześnie parafia i społeczeństwo nie są identyczne. Dawniej integrowały czynniki zamieszkania i rodziny. Dziś doszły inne faktory. Nastąpił rozdział między rzeczywistością społeczną a parafią¹⁸.

Ujmując problem rzeczowo należy wymienić na drugim miejscu lokal czy budynek sprawowania kultu i odbywania zebrzań. Zaczęło się od domów prywatnych. Urządzano w nich z czasem stałe *oratoria* — miejsca modlitwy. Po r. 313 budowano liczne kościoły i kaplice. Wznosili je panujący, biskupi i możni świeccy. Konsekracji budynków sakralnych dokonywał właściwy biskup. Do konsekracji kościoła na terenie biskupim potrzebna była zgoda kapituły katedralnej. Kościołom przyznawano osobowość prawną. Mogły one otrzymywać majątek na sprawowanie kultu i wynagrodzenie pracowników duchownych i świeckich. W związku z budową i konserwacją kościoła wytworzyła się nowa osoba prawna — *fabrica ecclesiae*. Po przekształceniu instytucji kościołów prywatnych na kościoły prawa publicznego i patronat fundatorów powstała odrębna osoba prawna — majątek będący źródłem dochodów na utrzymanie duchownego, zwana *beneficjum* parafialne. Kościół, jakkolwiek konieczny, nie należy jednak do istoty parafii. Co prawda była ona zawsze społecznością ołtarza. Spotykało się jednak świątynie dla dwóch parafii. Możliwe jest prowadzenie parafii w kościele należącym do innej społeczności, np. klasztoru¹⁹.

Jako trzeci z kolei element struktury parafii występuje kapłan. Diakon sprawował czynności duszpasterskie przejściowo, dla parafii będących w stadium zaczątkowym. Kapłan konieczny był wierzniom do sprawowania Eucharystii. Czynnym był najpierw jako pomocnik, następnie jako wysłannik i delegat biskupa. Z czasem przejął on od biskupa bezpośrednią odpowiedzialność duszpasterską i sprawował całość *cura animarum* w lokalnej społeczności wiernych. Jako kapłan mieszkający z ludem nazywał się *plebanus*. Poza tym były nazwy: *investitus*, *sacerdos proprius*, *presbiter curam habens*, *curatus* a w w. XVI *parochus*²⁰. Zwyczajowo ustalili

¹⁸ J. Bombiero-Kremanac, *Die Entwicklung der staatlichen Kongrua-Gesetzgebung in Österreich*, ZSavRGk 12(1922)114.

¹⁹ H. Dewald, *Pfarrei*, W: *Handbuch der Pastoraltheologie*, t. V, Freiburg-Basel-Wien 1972 s. 408.

²⁰ U. Stutz, *Parochus*, ZSavRGk 1(1911)313—318; pierwszy miał użyć tego określenia synod w Kolonii w 1536 r., upowszechnił je dekret

się zespół czynności sprawowanych przez proboszcza i jemu zastrzeżonych. Przyjęło się, że biskup nie może ograniczać tych uprawnień. Proboszcz jako piastun urzędu duszpasterskiego posiadał władzę zwyczajną i własną. Pochodzi ona z prawa kościelnego a nie Bożego. Choć były przejawy udzielania proboszczom władzy karania, nie można jednak uznać, że przysługiwała im *iurisdictio externa*²¹. Proboszcz miał stanowisko kierownicze. Jakkolwiek lokalnie w północnej Italii duszpasterstwo sprawowały kolegia duchownych, ustaliła się powszechna zasada, że w parafii jest jeden kapłan odpowiedzialny za duszpasterstwo. Jako anomalia zanikło też zastrzeżenie w Irlandii jurysdykcji opatom klasztorów a pozostawianie kapłanom tylko pełnienie czynności świętych. Tak samo osadzanie w miastach proboszczów uważanych za *officiales civitatis* przez ogół mieszkańców nie utrzymało się w czasach nowożytnych. W okresie józefinizmu biskupi domagali się swobodnej nominacji proboszczów, przynajmniej w parafiach patronatu monarszego oraz zniesienia konkursu, gdyż przeciąga to obsadę stanowisk i powoduje szkody w duszpasterstwie. Należy uznać, że kapłan jako *spiritus movens* życia religijnego i moralnego w parafii uważany był za istotny element w strukturze tego instytutu.

Z urzędem proboszczowskim łączyło się źródło utrzymania. Zaczęło się od części ofiar przyznanych przez biskupa. Przyszły *precaria* rzymskie, dzierżawa ziemi i uposażenie ze strony fundatora. Od czasów karolińskich stały się źródłem dochodów dziesięciny. Były też różne daniny, jak prymicje, wpływy sądowe i i. Duchowni bez uposażenia nie mogli być proboszczami. Rozszerzył się karoliński model uposażenia parafii. Z urzędu duszpasterskiego wytworzyło się w XII w. beneficjum parafialne wraz z różnymi prebendami. Ofiary wiernych nie mogły przypadać świeckim. Nie wolno było otrzymywać święceń a więc i stanowiska kościelnego za ofiarę pieniężną na fabrykę kościoła, na biednych czy na inny cel, jak upominał Gracjan cytując list Aleksandra II z 1068 r.²² Kościół dawał proboszczowi własne beneficjum. W XIII w. doszły opłaty z *iura stolae*. Charakterystyczne, że *Corpus Iuris Canonici* nie ma w swych zbiorach tytułu o parafii i beneficjum²⁴. Józefinizm mnożył parafie najpierw na koszt biskupów i prałatów. Gdzie wpływy kościelne nie wystarczały, subsydiarnie dzia-

trydencki *Tametsi*; nie wiadomo, skąd zaczerpnął tę nazwę redaktor dekretu; por. W. M. Plöchl, dz. cyt., t. II s. 150.

²¹ P. Hinschius, dz. cyt., t. II s. 295.

²² F. Maas, *Der Josephinismus*, t. IV, Wien-München 1957 s. 186, 195.

²³ C. 9 C. 1 q. 3.

²⁴ G. Le Bras-C. Lefebvre-J. Rambaud, *Histoire du Droit et des Institutions de L'Église en Occident*, t. VII, Paris 1965 s. 5.

łało państwo. Stąd kongrua dla biednych parafii. Przyjęło się, że do utworzenia parafii wystarczą stałe dobrowolne ofiary wierznych. Z przeglądu źródeł uposażenia, zmieniających się w ciągu wieków nasuwa się wniosek, że potrzebne jest jakieś uposażenie duszpasterza. Nie można jednak twierdzić, że beneficjum kościelne w ujęciu prawa klasycznego należy do istoty parafii.

Jakkolwiek tworzące się na przełomie starożytności i średniowiecza terenowe placówki duszpasterskie nie miały ustalonych granic i nie stanowiły sieci obejmującej szczelnie teren diecezji, to jednak czynnik terytorialny górował w średniowieczu nad czynnikiem personalnym. Pełna obsługa duszpasterska wymagała mniejszych i określonych jednostek terenowych. Powstawały okręgi chrzcielne, okręgi sądów synodalnych, okręgi dziesięcinne itd. W epoce kościołów prywatnych a nawet i w czasie patronatu budowali właściciele ziemscy świątynie dla terenu swych posiadłości ziemskich i dla własnych poddanych. Decydowało władztwo ziemskie. Duszpasterz miał obsługiwać w zasadzie ludność mieszkającą na terenie należącym do patrona. Zakładano, że terytorium jest chrześcijańskie. Parafia miała charakter wyznaniowo ekskluzywny. Stąd także Żydzi mieszkający na obszarze parafii winni byli składać świadectwa na rzecz miejscowego proboszcza. Argumentowano, że oni zajmują miejsce, z którego chrześcijanie składaliby ofiary duszpasterzowi. Podobnie było w okresie reformacji²⁵. W miastach obsługiwano początkowo wszystkich niezależnie od miejsca ich zamieszkania. Od XI w. powstawały i tam parafie terytorialne. Sobór trydencki nakazał biskupom, aby w miastach i miejscowościach, gdzie kościoły parafialne nie mają pewnych granic, a ich rektorzy nie posiadają własnego ludu ale udzielają sakramentów bez różnicy wszystkich o nie proszącym tylko, powtórzyli parafie przydzielając każdemu własnego proboszcza. W miastach i w miejscowościach, gdzie nie ma parafii, należy je utworzyć bezzwłocznie²⁶. Dzielono też parafie przy wielkich odległościach od kościoła. Zasadę terytorializmu parafii podtrzymywało prawo kanoniczne przez wieki. W okresie uprzemysłowienia nastąpił kryzys tradycyjnej parafii. Pojawiły się nowe czynniki integrujące społeczność wiernych. Współczesne ruchy migracyjne, przemieszanie narodowości i obrządków, powstawanie łączności między ludźmi w oparciu o więzy zawodowe, społeczne, kulturalne itp. sprawiły, że czynnik personalny zyskał na znaczeniu. Nie można dziś mówić, że terytorialność należy do istotnych przymiotów parafii.

²⁵ Por. C. Mirbt, Rec.: A. Nottarp, *Die Mennoniten in den Marienburger Werdern*, ZSavRGk 20(1931)696.

²⁶ Sess. XXIV c. 13.

Stracił na znaczeniu również *bannus paroecialis* — przymus parafialny. Obowiązki wiernych wobec duszpasterza oparte zostały w coraz większym stopniu na wewnętrznym przekonaniu i dobrowolności.

3. Parafia w prawie kodeksu z 1917 r.

Autorzy okresu poprzedzającego wydanie kodeksu z 1917 r. podkreślali rolę proboszcza w parafii. Podnosił ją już w połowie XVIII w. Benedykt XIV²⁷ zaznaczają, że proboszcz ma władzę zwyczajną, że biskup nie może jej ograniczyć, że tam, gdzie idzie o zbawienie duszy, winien nawet narażić swe życie, gdyż on jest *causa particularis in cura animarum*. F. X. Wernz²⁸ wysuwał na pierwsze miejsce terytorium, na którym przebywają wierni poddani proboszczowi duszpasterzującemu. Dodawał, że wierni parafii stanowią zespół a nie korporację. Szło o oddalenie od pojęcia parafii myśli o demokracji i o udziale wiernych w zarządzie. Opis parafii w podręczniku J. B. Sägmüllera²⁹ akcentuje urząd proboszcza, który posiada w dziedzinie *cura animarum* niezaprzeczone *ius proprium* wobec terytorium i wiernych. Jurysdykcja proboszczowska ma jednak tylko charakter wewnętrzny. Natomiast *iurisdictio pro foro externo* w ścisłym tego słowa znaczeniu nie przysługuje obecnie proboszczowi. Posiada ją wyłącznie Ordynariusz miejscowy czy personalny. Wierni podlegający proboszczowi nie stanowią korporacji, której członkowie bezpośrednio czy pośrednio, tj. przez przedstawicieli mogliby coś decydować o swych sprawach. Podmiotem osobowości prawnej parafii nie są według tego autora parafianie ale sam majątek parafii względnie cel pobożny tegoż mienia. Prawnym reprezentantem parafii jest jej proboszcz.

Stanowisko kodeksu z 1917 r. w sprawie parafii nie było jednoznaczne. Już sama nazwa *paroecia* oznaczała: teren parafii, wiernych parafii, kościół parafialny, majątek tegoż kościoła-*fabrica ecclesiae*, urząd parafialny i beneficjum proboszczowskie. W oparciu o kan. 216 §1 nakazujący podział terytorium diecezji na wyodrębnione części z oznaczonym kościołem, ludem i z ustanowionym rektorem dla koniecznego duszpasterstwa określają autorzy parafię zestawiając wyliczone elementy. Trudniejsza jest odpowiedź na pytanie, czy według kodeksu z 1917 r. parafia jako instytucja jest

²⁷ Natomiast biskup jest *causa universalis*. Gdyby nie było nikogo do obsługi wiernych, obowiązany jest on włączyć się nawet z narażeniem życia, *De Synodo dioeciesana*, t. I, Moguntiae 1842 s. 333; t. IV s. 120.

²⁸ *Ius Decretalium*, t. II cz. II, wyd. II, Romae 1906 s. 667.

²⁹ Dz. cyt., t. I s. 480—486.

odrębną osobą prawną obok beneficjum proboszczowskiego i majątku kościoła, tj. *fabrica ecclesiae*. K. Mörsdorf³⁰ wykazał przekonywująco, że nie można o tej osobowości wnioskować z kan. 1356 § 1, gdzie wyliczono osoby prawne zobowiązane do płacenia *seminaristicum*. Tekst wskazuje tylko na *omnia beneficia paroeciae aut quasi-paroeciae*. Błędne jest także zrównanie wyrazów *paroecia aut quasi-paroecia* z *coetus fidelium*. Podobnie też kan. 1209, gdzie jest mowa o cmentarzach parafialnych i o cmentarzu innych osób prawnych, najwyżej implikuje osobowość prawną parafii i chce, aby ona istniała. Inne teksty kodeksu nie dają również dowodu na osobowość prawną parafii. K. Mörsdorf przytacza jednak 9 autorów przyznających parafii osobowość prawną i 2 — odmawiających jej tej cechy. W całości biorąc osobowość prawną parafii czyli jej zdolność do działań prawnych i majątkowych była w świetle kodeksu sporna.

Autorzy udzielali różnych odpowiedzi na pytanie, co stanowi istotę osobowości prawnej parafii, innymi słowy, w czym istnieją parafie: czy w urzędzie proboszczowskim, czy w terytorium a czy też w społeczności wiernych wziętej jako całość. Podkreślano, że ogół wiernych — *communitas*, choć zdolny jest do wytwarzania prawa zwyczajowego, nie może stanowić jako całość osobowości prawnej, gdyż kodeks mówi wyraźnie o *populus paroeciae*. Konsekwentnie parafia nie może być korporacją czyli *persona collegialis* ale jedynie osobą prawną niekolegialną, instytucją, zakładem itp.³¹ W parafii nie jest podmiotem osobowości prawnej terytorium. Kodeks z 1917 r. przyjmował jako regułę parafie terytorialne a jako wyjątki dopuszczał w kan. 216 § 4 parafie personalne, tworzone za indultem apostołskim. — Podmiotem osobowości prawnej parafii nie może być kościół, gdyż istniały od dawna parafie z kościołem wspólnym dla sąsiednich parafii czy też dla innych osób prawnych, np. klasztorów. Do istnienia parafii wystarczy *usus ecclesiae*. — Beneficjum proboszczowskie, jest co prawda osobą prawną niekolegialną ale, jak przyjmował H. Jone³², jest rzeczą prawdopodobną, że mogą istnieć parafie nie będące beneficjami. Dlatego A. Petrani³³ dostrzegał istotę parafii jako osoby prawnej zdolnej do działań prawnych i majątkowych w bene-

³⁰ *Die Rechtssprache dec C.I.C.*, Paderborn 1937 i 1967 s. 161—163; por. R. Na z, dz. cyt., kol. 1917.

³¹ Kościół został założony nie przez uchwałę grupy osób ale wolą jednego Założyciela. Tak On wyznaczył cel Kościoła, że nie może być zmieniony wolą członków, N. Timpe, *Das kanonische Kirchenbild von C.I.C. bis zum Beginn des Vaticanum secundum*, Leipzig 1978 s. 154—156.

³² *Gesetzbuch der lateinischen Kirche*, wyd. II, t. I, Paderborn 1950 s. 247—249.

³³ Parafia według obecnego prawa kościelnego, *Polonia sacra* 7(1955) 386.

ficjum łącznie z urzędem proboszczowskim. B. Michiels, K. Mörsdorf-A. Weyand i inni³⁴ upatrywali istotę osobowości prawnej parafii już tylko w urzędzie proboszczowskim. Natomiast P. Paschini i G. Damizia³⁵ proponowali, aby kościół parafialny, *fabrica ecclesiae* i beneficjum proboszczowskie stanowiły jedną osobę prawną niekolegialną. Dodawano, że *fabrica ecclesiae* jest organem parafii a nie bytem samodzielnym. L. Bender³⁶ wyraził to jaśniej twierdząc, że osobowość prawna tkwi w całym bycie parafii a nie w jej części. Zazaczył przy tym, że teza o urzędzie proboszczowskim jako podmiocie osobowości prawnej parafii nie znajduje wystarczającego uzasadnienia. Dodał jednak podkreślając rolę społeczności wiernych, że gdyby cała ludność odpadła do herezji, wygasłaby zdolność prawna parafii. Ostatnio tłumaczył K. Mörsdorf³⁷, że w średniowieczu, gdy świeccy rządili majątkiem kościelnym, rozróżniano 2 osoby prawne: beneficjum i parafia. Dziś kwestionuje się tę dwoistość osób i wysuwa się postulat *de lege ferenda*, aby przywrócić pierwotną jedność osoby prawnej w parafii.

Do rozważań nad istotą parafii według kodeksu z 1917 r. doszły spostrzeżenia pastorologów o kryzysie tradycyjnej parafii w dzisiejszym społeczeństwie uprzemysłowionym. Zmienił się socjalny układ punktów odniesienia *sui generis*. Szerzy się miejski styl życia. Wierni uzyskują coraz nowe powiązania społeczne. Postępuje proces segmentyzacji. Tworzą się różne zespoły. Powstaje rozdział między rzeczywistością społeczną a parafialną. Musi nastąpić z tych względów nowa identyfikacja parafii. Staje się ona zakreślonym przestrzennie zazwyczaj, najniższym samodzielnym okręgiem duszpasterskim i administracyjnym. Społeczność świeckich w parafii, choć nie jest podmiotem prawa i nie ma jako całość osobowości prawnej, chce coraz więcej współpracować z duszpasterzem. Jakkolwiek proboszcz ma nadal stanowisko kierownicze, musi być ono jednak nastawione coraz więcej na służebność wobec wspólnoty wiernych. *Communitas* staje się w większym stopniu podmiotem a nie tylko przedmiotem działań i domaga się kooperacji z proboszczem³⁸.

³⁴ L. Bender, *De parochis et vicariis paroecialibus*, Romae 1959 s. 16; K. Mörsdorf-A. Weyand, *Pfarrei*, W: Staatslexikon, wyd. VI, t. VI, Freiburg i. Br. 1961 kol. 235, domaga się, by ustawowo określić, że istotą parafii stanowi urząd proboszcza.

³⁵ Parrochia, W: Enciclopedia cattolica, t. IX, Città del Vaticano 1952 kol. 858.

³⁶ Dz. cyt., s. 16—17.

³⁷ *Kirchenrecht*, wyd. XI, t. I, München-Paderborn-Wien 1964 s. 461—463.

³⁸ F. Houtard-E. Niermann, *Pfarrei, Pfarrer*, W: Sacramentum mundi, Theol. Lexikon für Praxis, t. III, Freiburg-Basel-Wien 1969 kol. 1142; N. Greinacher, *Soziologie der Pfarrei*, W: Handbuch der Pastoraltheologie, t. III, Freiburg-Basel-Wien 1968 s. 113—116; H. Fi-

4. Opis parafii w nowym kodeksie

W okresie przygotowywania Soboru Watykańskiego II poruszył problem parafii schemat dekretu *De episcopis et de dioecesium regimine*. W rozdziale V *De paroeciarum erectione deque earundem congruenti circumscriptione* nazwał on parafię *vivens veluti membrum* diecezji. Postulował, aby zakładać parafie personalne bez zezwoleń Stolicy Ap., wykorzystywać dla nowych parafii również i kościoły klasztorów nawet wyjętych i łączyć parafie zbyt małe a dzielić i dysmembrować zbyt wielkie³⁹. Postulaty te wysuwały na pierwszy plan czynnik personalny w parafii. W zależności od napływu czy odpływu wiernych należy dokonywać nowej cyrkumskrypcji granic. Nie jest wymagana specjalna przyczyna kanoniczna. Znosi się formalności wysuwane w kanonach kodeksu z 1917 r. o beneficjach parafialnych.

W tym kierunku poszły też uchwały soborowe. Konstytucja *De sacra Liturgia* w art. 10, 30 i 42 zaakcentowała rolę podstawową Eucharystii w życiu wiernych. Mają oni brać czynny udział w Ofierze Mszy św. W tym celu biskup winien koniecznie tworzyć grupy wiernych, wśród których na pierwszym miejscu stawia się parafię z duszpasterzem zastępującym biskupa. Parafie reprezentują Kościół widzialny, rozproszony po całym świecie. Sens wspólnoty parafialnej winien uwidaczniać się przede wszystkim we wspólnym celebrowaniu niedzielnej Mszy św. Jest to zwyczajna forma urzeczywistniania się Kościoła⁴⁰. W tym samym kierunku poszedł dekret soborowy *De episcoporum munere pastorali in Ecclesia*. Kapłani diecezji tworzą z biskupem jedno prezbiterium. W szczególnie sposób współpracownikami biskupa są proboszczowie. Im jako pasterzom własnym powierza się *cura animarum* w określonej części diecezji pod zwierzchnictwem biskupa. W dziele uświęcania wiernych winni proboszczowie stawiać Ofiarę eucharystyczną jako centrum i szczyt całego życia społeczności chrześcijańskiej. Jest to najważniejszy punkt katalogu obowiązków proboszczowskich. Przez Eucharystię staje się proboszcz przewodniczącym miejscowej społeczności kościelnej, gdyż w ten sposób realizuje on całość posłannictwa zbawienia⁴¹.

W wypowiedziach soborowych akcentowali ojcowie nowe kierunki rozwoju pojęcia parafii. Postulowano, aby znieść beneficja pa-

scher, *Pfarrei*, W: Handbuch der Pastoraltheologie, t. V, Freiburg-Basel-Wien 1972 s. 409.

³⁹ *Schema Decreti de episcopis et de dioecesium regimine*, Polyglottis Vaticanis 1963 s. 24—25.

⁴⁰ *Lexikon für Theologie und Kirche — Das zweite Vatikanische Konzil*, cz. I, Freiburg-Basel-Wien 1966 s. 24, 36, 46.

⁴¹ Art. 28 i 30, *Lexikon für Theologie und Kirche — Das zweite Vatikanische Konzil*, cz. II, Freiburg-Basel-Wien 1967 s. 206, 208—210.

rafialne lub tak je zreformować, aby na pierwszym miejscu był urząd a dochody stały się czymś drugorzędnym. Urząd proboszcza jest służbą dla Kościoła. Winien być zakorzeniony w społeczności wiernych. Należy znieść konkurs na stanowisko proboszcza a uwzględniać przede wszystkim gorliwość kapłańską o zbawienie dusz. Wprowadzić trzeba klimat demokratyczny w Kościele i to już na poziomie parafialnym⁴². W dyskusji wysuwano też szereg problemów. Przede wszystkim, czy społeczności parafialnej nie przekształcić na szereg mniejszych grup, swobodnie organizowanych. Wspólny synod diecezji niemieckich opowiedział się za tradycyjną ogólną wspólnotą parafialną z zachowaniem „dynamicznych komórek” zgodnie z wymaganiami pracy duszpasterskiej. Na nabożeństwie reprezentowana jest jednak cała parafia⁴³. Stała wspólnota wiernych z kapłanem jako własnym pasterzem ustanowionym przez biskupa — to próba definicji parafii według nowego kodeksu⁴⁴. Zarysowała się w dyskusji tendencja prolaikalna, aby położyć nacisk na zasadę reprezentatywności ogółu wiernych. Wyrazem tego winna być rada parafialna, będąca wykładnikiem suwerenności ludu. Odpowiedziano, że świeccy reprezentują tylko część ludu Bożego a nie całość, obejmującą także duchowieństwo, że nie może być dwu „głów” w społeczności parafialnej. Proboszcz jest odpowiedzialny za wszystkie agendy powierzonej mu placówki. Dlatego w obsadzaniu stanowiska proboszczowskiego należy pierw postawić nominację biskupią a wybory przez ogół wiernych traktować jako coś wtórnego, będącego reliktem dawnych koncesji ze strony władzy kościelnej. Reprezentantem ogółu wiernych jest rada parafialna czy raczej duszpasterska. Ma ona udział w odpowiedzialności za budowę społeczności w realizowaniu misji zbawczej Kościoła. Jej przewodniczącym jest z urzędu proboszcz. Przeciw uchwale rady przysługuje mu jednak prawo weta. Rzecz rozstrzyga wtedy niezależny kościelny sąd administracyjny⁴⁵. Musi on brać pod uwagę charakter nadprzyrodzony parafii. Nie można przenosić mechanicznie świeckich urzędów demokratycznych na teren Kościoła.

W wytkniętych kierunkach przez dyskusję soborową i przez literaturę i synody odprawiane po Soborze szły dyskusje nad projektami norm nowego kodeksu. Gdy idzie o elementy pojęcia pa-

⁴² J. C. Hampe, *Die Autorität der Freiheit*, t. II, München 1967 s. 146—152, 159, 162, 476.

⁴³ M. Plate, *Das deutsche Konzil*, Freiburg-Basel-Wien 1975 s. 159.

⁴⁴ Por. A. Bressani, *La chiesa particolare e le sue strutture*, W: *Il diritto nel mistero della Chiesa*, t. II, Roma 1981 s. 374.

⁴⁵ H. Schmitz, *Tendenzen nachkonziliarer Gesetzgebung*, Trier 1979 s. 20—21; G. May, *Demokratisierung der Kirche*, Wiem-München 1971 s. 29, 59, 62, 98, 108; *Gemeinsame Synode der Bistümer in der Bundesrepublik Deutschland*, Freiburg-Basel-Wien 1976 s. 659, 664—665.

rafii, obowiązujące *Directorium generale*, wydane w 1971 r. zaznacza, że parafia to *communitas in certo territorio constituta* z proboszczem obsługującym rodziny i grupy wiernych. *Primum et necessarium est vitae communitas*. Tworzą ją duchowni i świeccy. Ci ostatni mają udział w odpowiedzialności za parafię przez pracę w radzie parafialnej⁴⁶. Na cechę terytorializmu, na więź hierarchiczną i na urząd nakładający odpowiedzialność za parafię położyli nacisk konsultorzy zespołu *De s. Hierarchia*. Społeczność wiernych jest w diecezji. Proboszcz pełni *il ministerio della sintesi*. Nie może być *fac totum*. Pomagają mu struktury parafii: rada parafialna, zebranie parafialne, komisje parafialne i inne⁴⁷. W dyskusji nad nadesłanymi głosami krytyki zwrócono uwagę, że lepszy jest *termin communitas Christi fidelium* niż *populi portio*, gdyż to ostatnie sformułowanie ma więcej charakter statyczny niż dynamiczny. Parafia to nie jest terytorium ani zwykła społeczność ale część Kościoła powierzona proboszczowi jako własnemu pasterzowi. Do niego należy *cura pastoralis* a nie wszelka troska. Lepsza jest nazwa „rada pastoralna” niż „parafialna”, gdyż zadaniem jej jest pomoc w duszpasterstwie a nie w administracji. Odpowiedzialność za parafię bierze proboszcz a nie rada pastoralna⁴⁸. W literaturze pochwalono schemat za dopuszczenie osób nieduchownych do kierowania parafią, jeśli brak jest duchownych. Jednocześnie zarzucano, że tekst ma na uwadze praktycznie tylko proboszczów a innymi członkami parafii prawie nie interesuje się. Nie mówi o radach parafialnych czy innych podobnych gremiach doradczych wspierających działalność proboszcza w wykonywaniu posłannictwa Kościoła⁴⁹. Odpowiedzieć trzeba, że sprawy te, choć były dyskutowane, zostały ostatecznie pozostawione prawu partykularnemu. Zwrócono też uwagę, że definicja schematu nie mówi o celu parafii. Podkreślono, że parafia nie ma charakteru okręgu administracyjnego, ale że jest społecznością osobową, głęboko zakorzenioną i że stanowi część ludu Bożego, że mniej jest ona biernym obiektem dla jedynie właściwego urzędowego duszpasterstwa ale ma też odpowiedzialność za budowanie wspólnoty Chrystusowej. Wspólnota kierowana przez kapłana ma charakter prawny. Zaznaczano jednak, że społeczność parafialna nie ma osobowości prawnej, że schemat uznaje w całej parafii jedną osobę prawną a zarazem tradycyjną wielość tychże osób itd.⁵⁰.

⁴⁶ *Directorium generale de cura animarum ad usum dioecesium antistitum*, Polyglottis Vaticanis 1971 s. 143—144, 146.

⁴⁷ *Communicationes* 8(1976)23—31.

⁴⁸ *Communicationes* 13(1981)146—149.

⁴⁹ T. Green, *Die Verwendung der Texte des zweiten Vatikanums in Schema De populo Dei*, *Concilium* 17(1981) z. 8/9 s. 572.

⁵⁰ H. Schmitz, *Pfarrei und Gemeinde*, dz. cyt., s. 61; J. Döpfner, *Verlauf, Leitlinien und Impulse der Gemeinsamen Synode der Bistümer*

Na uwagę zasługuje umieszczenie norm dotyczących parafii w nowym kodeksie. Zawarte są one w księdze II — Lud Boży, w części II — Hierarchiczny ustrój Kościoła, w sekcji II — Kościoły partykularne oraz ich zespoły, w tytule III — Wewnętrzna organizacja Kościołów partykularnych, w rozdziale VI — Parafie, proboszczowie, wikariusze parafialni. Zaczyna się od legalnej definicji a raczej, jak zaznaczają autorzy, od jednoznacznego opisu pojęcia w kan. 515 §1: parafia jest określoną wspólnotą wiernych Chrystusowych, utworzoną na stałe w Kościele partykularnym, nad którą pieczę pasterską pod władzą biskupa diecezjalnego powierza się proboszczowi jako jej własnemu pasterzowi. Redaktorzy zgodnie z doktryną soborową wysunęli na pierwsze miejsce wspólnotę wiernych a więc wierzących w Chrystusa jako Syna Bożego. Istotne są elementy personalne a nie terytorium⁵¹. Wierni są dobierani do parafii ze względu na jedyne kryterium: przynależność do Kościoła partykularnego. Kościół ten jest podzielony ze względu na konieczność udziału w Eucharystii na grupy wiernych stanowiące podstawowe jednostki organizacyjne — parafie. Stąd potrzeba świątyni jako miejsca sprawowania Eucharystii. Wierni parafii stanowią w Kościele partykularnym *pars* — część a nie grupę autonomiczną — *coetus*⁵². Praca nad uświęceniem i zbawieniem dusz wymaga, aby parafie tworzyły na stałe a nie na okres przejściowy tylko. Granice muszą być jasno oznaczone czy to personalnie czy to, jak bywa z reguły, terytorialnie. Te wymogi podkreślają znaczenie organizacji parafialnej. — Drugi element opisu parafii stanowi piecza pasterska, powierzona proboszczowi jako własnemu pasterzowi, pozostającemu pod władzą biskupa diecezjalnego. W tym elemencie wyrażono najpierw rację istnienia i cel parafii. Piecza pasterska — *cura animarum* oznacza całość spraw zmierzających do uświęcenia i zbawienia wiernych. Proboszcz jako pasterz własny obciążony jest tymi obowiązkami. Stanowi on drugi istotny element personalny parafii. Jest jej głową duchowną. Wiąże on lud wierny w jedną całość i sam jest związany z tym ludem. On przewodniczy wszelkiej pracy parafialnej. Mianowany jest na stałe. Na nim ciąży odpowiedzialność za całość spraw parafii. — Trzecim elementem personalnym parafii jest biskup diecezjalny. Przez niego powierzane jest proboszczowi

in der Bundesrepublik Deutschland 1971—1975, Würzburg 1975 s. 10; *Konzil und Diaspora*, Leipzig 1976 s. 24 uw. 16, s. 25 uw. 18, J. Listl-H. Müller-H. Schmitz, *Grundriss des nachkonziliaren Kirchenrechts*, Regensburg 1980 s. 305—306.

⁵¹ A. E. Hierold, *Inhaltliche Perspektiven des Verfassungsrechtes des revidierten kirchlichen Gesetzbuches*, Archiv für kathol. Kirchenrecht 152(1983)365.

⁵² H. Schwendenwein, *Das neue Kirchenrecht*, wyd. II, Graz 1984 s. 359.

stanowisko w parafii. Proboszcz pracuje pod jego zwierzchnictwem i w zależności od niego. Trwa w ten sposób więź hierarchiczna parafii z Kościołem partykularnym i powszechnym.

Nowy kodeks przecina dyskusję wśród kanonistów na temat osobowości prawnej parafii. W § 3 kan. 515 stanowi on: parafia legalnie erygowana cieszy się z mocy ustawy osobowością prawną. Fundamentem tej osobowości jest parafia jako całość. Ma osobowość sama w sobie bez dalszego określania czy to o charakterze funkcjonalnym czy to technicznym. Nie ma natomiast własnej osobowości prawnej sama społeczność czyli *coetus fidelium*. Nie jest korporacją czyli stowarzyszeniem. Nie może ona podejmować autonomicznie decyzji przez głosowanie. Parafia stanowi ogniwo w organizacji hierarchicznej Kościoła i jest dlatego osobą prawną niekolegialną. Zgodnie z prawem partykularnym może być w parafii więcej osób prawnych innego rzędu, jak bractwa, fundacje, beneficja i i.⁵³ Nowy kodeks używa terminu *quasi-paroecia*. Zmienia jednak jego znaczenie jakie miał w kodeksie z 1917 r. Polskie tłumaczenie podaje zamiast *quasi-paroecia* „parafia tymczasowa”. Tłumacze innych języków pozostawiają termin *quasi-paroecia*. Kan. 516 § 1 stanowi: o ile czego innego w prawie nie zastrzeżono, z parafią zrównana jest *quasi-paroecia*. Stanowi ona określoną w Kościele partykularnym grupę — *coetus* wiernych Chrystusowych, która ze względu na szczególne okoliczności nie została erygowana jako parafia a powierzona jest kapłanowi jako własnemu pasterzowi. Tak parafie jak i *quasi-paroeciae* powstają na terenach stałej organizacji kościelnej i na terenach misyjnych. Idzie o ekspozytury, wikariaty samodzielne, filie i inne organizacje terytorialne czy personalne, tworzone według prawa partykularnego. W dalszym ciągu stanowi kan. 516 § 2: jeśliby jakieś społeczności nie mogły być gdzieś erygowane jako parafie czy *quasi-paroeciae*, biskup diecezjalny w inny sposób zabezpieczy ich obsługę pasterską. Wspomniane przy parafiach „tymczasowych” szczególne okoliczności nie zostały bliżej określone. Mogą być one o charakterze stałym lub przejściowym. Ustawodawca powszechny pozostawia tę rzecz prawu partykularnemu i swobodnej ocenie biskupa. Może on stworzyć *quasi-paroeciae* tymczasowo aż do spełnienia się wymaganych okoliczności lub na czas nie określony. Tak samo tworzenie innych jednostek niż parafie, np. pomocniczych punktów duszpasterskich pozostawione jest roztropności biskupa.

Podobne otwarcie perspektyw wprowadza nowy kodeks w odniesieniu do proboszcza. Z jednej strony zakazuje w kan. 520 § 1, aby proboszczem nie była osoba prawna. Z drugiej wprowadza in-

⁵³ *Codigo de derecho canonico*, Pamplona 1983 s. 360; G. Fahrnberger, *Pfarrei und Pfarrer im neuen CIC*, Wien-München 1982 s. 36.

nowację ze względu na warunki społeczne czy też brak kapłanów. Idzie o sytuacje wyjątkowe. W kan. 517 czytamy: gdzie domagają się tego okoliczności, piecza pasterska o parafię lub o kilka parafii równocześnie może być powierzona wspólnie kilku kapłanom z zachowaniem jednak normy, że jeden z nich będzie kierował pasterzowaniem, a więc wspólnie podejmowanym działaniem jako moderator, będąc też za nie odpowiedzialnym wobec biskupa. Parafia jest normalną osobą prawną. Obsługę jej otrzymuje jednak solidarnie zespół, tj. paru, kilku lub więcej kapłanów ze wszystkimi uprawnieniami i obowiązkami. Jeden z nich jest moderatorem zespołu, kierującym jego pracą i ponoszącym odpowiedzialność. W takim wypadku parafia nie ma wielu proboszczów. Zespołowe jest tylko wykonywanie funkcji proboszcza. Tekst implikuje, że działanie dokonuje się pod przewodnictwem moderatora. Kodeks idzie jeszcze dalej. W kan. 517 § 2 czytamy: jeśli na skutek braku kapłanów biskup diecezjalny doszedł do wniosku, że do współdziałania w trosce o pasterzowanie parafią należy dopuścić diakona lub inną osobę nie mającą święceń kapłańskich, albo jakąś wspólnotę osób, to powinien ustanowić jakiegoś kapłana, któryby posiadając władzę i uprawnienia proboszczowskie kierował działalnością pasterską wymienionych osób. Idzie o duchownych, zakonników czy świeckich. Nie podano rozróżnienia płci, a więc tak mężczyźni jak i kobiety. Może być społeczność tych osób, zakonna lub świecka. Wyznaczony kapłan będzie moderatorem posiadającym jurysdykcję proboszczowską i kierującym pracami pasterskimi zespołu. Jurysdykcję czyli władzę i uprawnienia należy rozumieć w znaczeniu ścisłym. Prace duszpasterskie wykonuje osoba lub zespół osób nie posiadających święceń kapłańskich⁵⁴. Eucharystię sprawuje moderator-kapłan.

Zgodnie z wytkniętą linią traktuje kodeks problem terytorialności parafii. Według kan. 518 ma być ogólną regułą, aby parafia była terytorialna czyli obejmująca wszystkich wyznawców Chrystusa na określonej przestrzeni. Jest to zgodne z podziałem Kościoła powszechnego na części terytorialne, tj. Kościoły partykularne. Diecezje i jednostki z nimi zrównane obejmują *portio populi Dei* czyli *pars Ecclesiae*. Instrumentem ich rozróżnienia jest terytorium. Nie ma ono jednak charakteru absolutnego. Druga część kan. 518 podaje, że tam, gdzie będzie się to okazywać wskazane, należy ustanowić parafie personalne, na jakimś terytorium, określone według obrządku, języka, narodowości czy także innych kryteriów. Choć te parafie są czymś wyjątkowym w stosunku do

⁵⁴ *Codigo de derecho*, dz. cyt., s. 361—362; N. Ruf, *Das Recht der kath. Kirche nach dem neuen CIC*, Freiburg-Basel-Wien 1984 s. 142; K. Walf, *Einführung in das neue kath. Kirchenrecht*, Zürich-Einsiedeln-Köln 1984 s. 124—126.

parafii terytorialnych, stanowią one pełnoprawne, równe parafiom terytorialnym jednostki organizacyjne. Terytorium stanowi czynnik porządkujący i ułatwiający praworządne duszpasterstwo. Parafia personalna obejmuje w określonych granicach nie wszystkich wiernych ale tylko ich część, grupę dobraną według kryterium wysuniętego przez ustawę. Kryteria te są wyliczone tylko przykładowo. Ocenia je i ewentualnie dopuszcza inne biskup tworzący parafie personalne. Winien on brać pod uwagę sytuację społeczną wiernych. Najczęściej chodzi o grupy emigrantów. Są też parafie według zawodów: wojskowe, studenckie, robotnicze itp. Zawsze jednak na pierwszym miejscu stawia się wymagania dobra dusz. Jako *alia ratio determinata* do tworzenia parafii personalnych mogą występować społeczności podstawowe-*comunidades de base*, grupujące ludzi o specjalnym nastawieniu charyzmatycznym. Biskup ocenia ich działalność i potrzeby duchowe. Może też tworzyć większe grupy — wspólnoty wspólnot. Kodeks daje podstawę do erygowania parafii personalnych w oparciu o te ru chy⁵⁵.

Pominięcie w nowym kodeksie wzmianki o kościele parafialnym, o czym wspominał kan. 216 § 1 kodeksu z 1917 r., oraz o beneficjum jako o źródle utrzymania proboszcza zgodne jest z tendencją nowego zbioru. Idzie o podkreślenie elementów personalnych parafii. Zamiast trwałego kościoła — stylowej świątyni może być prowizoryczne miejsce zebrań i sprawowania kultu Bożego. Może być ono samodzielny obiekt budowlany, może też znajdować się w gmachu przeznaczonym do innych celów. Funkcjonowanie tegoż miejsca oraz utrzymanie proboszcza i innych pracowników parafii zapewnią wierni. Wziętą łączącą wiernych we wszystkich odmianach parafii i przy wszystkich sposobach duszpasterzowania jest ołtarz — stół Słowa Bożego i stół Eucharystii.

Zakończenie

Podniętą do podejmowania nowych badań kanonistycznych dotyczących Kościoła a więc i parafii, tak jako całości jak też i jego części — diecezji i parafii była teza R. Sohna. Wynosił on pierwotne chrześcijaństwo ale jednocześnie stwierdzał, że świat ducha nie da się wyrazić w pojęciach jurydycznych. Co więcej, między rzeczywistością spirytualną a realiami prawnymi istnieje radykalna sprzeczność. Prawo kościelne wykształciło się w sprzeczności z istotą Kościoła. Do wytworzenia organizacji prawnej jest Kościół niezdolny. Przymus prawny jest czymś kontrastowym w stosunku do relacji między Bogiem a człowiekiem. Wspomniany uczony z Lipska rozróżniał Kościół miłości od Kościoła prawa, charyzma-

⁵⁵ *Codigo de derecho*, dz. cyt., s. 362—363.

tyczny od jurydycznego. Do czasów Gracjana był według niego Kościół sakramentów. Od XII w. zaczął się Kościół prawa⁵⁶. Teza R. Sohma jest wynikiem przeniesienia pozytywizmu prawnego na teren kościelny, prawa świeckiego na teren prawa kanonicznego. Prawo Kościoła nie może być oderwane od teologii. Na przykładzie rozwoju i dzisiejszej budowy instytutu parafii dostrzegamy wzajemne przenikanie się czynników sakramentalnych i czynników prawnych. Zaczęło się od konieczności duszpasterskiego obsługiwania wiernych poza katedrą i poza stolicą biskupstwa, od wykonywania funkcji liturgicznych w punktach terenowych diecezji. Biskup udzielał coraz to nowych uprawnień co do sprawowania sakramentów diakonom i kapłanom. On wyznaczał im środki utrzymania. Wytworzyła się autonomia duszpasterska tych placówek. Powstał urząd proboszczowski. Właściciele ziemscy wnosili kościoły w swych dobrach dla obsługi swej ludności poddanej. Przydzielali im ziemię. Angażowali kapłanów. Parafia poddana została prawu feudalnemu. Wytworzyła ona zgodnie z tym iura parocialia-prawa i przymus parafialny wobec mieszkańców określonego terenu. Reforma gregoriańska, realizowana przez Dekret Gracjana i zbiory dekretów papieskich wyzwoliła parafię spod władztwa feudalnego właścicieli ziemskich. Wytworzyła prawo patronatu. Powstało beneficjum proboszczowskie i fabrica ecclesiae jako osoby prawne w ramach parafii.

Nowe przeakcentowanie elementów parafii dokonało się w czasach ostatnich. Z podkreśleniem w okresie Soboru Watykańskiego II poglądów, że Kościół jest Ludem Bożym, Ciałem mistycznym Chrystusa, że jest jakimś podstawowym sakramentem w znaczeniu analogicznym do 7 sakramentów św., ma znaczenie i dla parafii, która jest zasadniczą komórką życia religijnego. Działa w niej Chrystusa jako sakrament spotkania z Bogiem. Dokonuje się to przez Eucharystię⁵⁷.

Nowy kodeks kładzie nacisk zgodnie z doktryną soborową na osoby stanowiące parafię i działające w niej. Przepisuje normy prawne otwarte na dalszy rozwój, aby tylko objąć sakramentalną obsługą wiernych we wszelkich sytuacjach społecznych. Elementy wyrosłe w okresie klasycznego prawa kanonicznego pomija, zostawiając je najwyżej prawu partykularnemu. Podkreśla natomiast czynniki personalne w parafii. Istota pozostała więc ta sama, która doprowadziła do powstania parafii w III-IV w., do jej rozwoju w okresie kościołów prywatnych czy porządku wprowadzonego

⁵⁶ N. Timpe, dz. cyt., s. 19—21; K. Mörsdorf, *Sohm Rudolf ev. Jurist*, Lexikon für Theologie und Kirche, t. IX, Freiburg 1964 kol. 849.

⁵⁷ N. Timpe, dz. cyt., s. 24, 234, 267.

przez reformę gregoriańską — obsługa duszpasterska wiernych przez głoszenie Słowa Bożego i sprawowanie sakramentów św.

W końcu nasuwa się problem definicji parafii. Zmieniała się ona w zależności od akcentowania tych czy innych elementów. Wywierała na to wpływ sytuacja pracy Kościoła w zmieniających się w ciągu wieków okolicznościach. Społeczeństwa zwłaszcza współczesne wciąż ulegają przebudowie. Podnosi się stale poziom kultury, powiązań społecznych i życia gospodarczego. Powstają nowe więzi między ludźmi. Prawo kanoniczne o parafii musi to uwzględnić. Definicja winna jednak zawierać elementy możliwie niezmiennie. Należy do nich ujęcie aspektu teologicznego parafii i aspektu prawnego. Doświadczenia z normami nowego kodeksu dotyczącymi instytutu parafii pozwolą niewątpliwie na podjęcie próby nowej definicji tego podstawowego instytutu kościelnego.

Der Begriff der Pfarrei im neuen Kirchlichen Gesetzbuch

Im der Einleitung schreibt der Verfasser über die Bedeutung der Pfarrei in der Sendung der Kirche und über ihre Entstehung als verlängerter Arm der Seelsorge des Bischofs und seines Presbyteriums.

Im ersten Abschnitt wird die geschichtliche Entwicklung der Pfarrei dargestellt. Im römischen Imperium begannen die Chorbischöfe am Ende des II Jahrhunderts auf den Dörfern des Kleinasien und Syriens die Seelsorge zu führen. Im III Jahrh. sandten die Bischöfe in Spanien und in den südlichen Provinzen Galliens die Diakone und die Priester zu den Gläubigen in den Burgen-castra, Dörfern-vici und Gütern-villae und erteilten ihnen immer grössere Berechtigungen in der Seelsorge. Sie teilten ihnen auch als Erhaltungsmittel einen Viertel oder einen Drittel der Opfer, welche die Gläubigen beisteuerten. Mit der Zeit weisten die Bischöfe den genannten Seelsorgerm Ackerfelder als precaria an. In den germanischen Staaten forderten die Synoden, die Gutsbesitzer sollen den Acker der Kirche zuteilen, die in ihren Gütern gebaut wurde. Nach der Säkularisation der Kirchengüter zur Zeit Pipins führte sein Sohn Karl der Grosse im Kapitulare von Herstal im Jahre 779 die Pflicht ein, die Gläubigen sollen ihrem Pfarrer den Grundzehent darbringen. Auf diese Weise entstand das karolingische Modell der Ausstattung der Pfarrei: Ackerfeld, Garten, Haus, Grundzehent, Opfer u.s.w. Die Privatkirchen verbreiteten sich in Europa. Die gregorianische Reform, die durch das Decretum Gratiani verwirklicht wurde, gestaltete die Privatkirchen in das Recht des Patronates um. Es entstanden zahlreiche Einverleibungen der Pfarreien in die Kloster. In Polen wurden die Pfarreien seit Mitte des XI Jahrhunderts als Institute privaten Rechtes gebildet. Am Ende des XII Jahrhunderts zählte man 800 bis 1000 Kirchen, die die Pfarrechte erlangten. Die Kolonisation im XIII Jahrhundert vergrösserte die Zahl der Pfarreien bis 3000. Am Ende des XV Jahrhunderts waren ungefähr 6000 Pfarreien tätig.

Im zweiten Abschnitt wird eine Analyse der Elemente der Pfarrei in ihrer geschichtlichen Entwicklung durchgeführt: Gläubigen, die eine seelsorgerische Bedienung nötig haben, Raum für Kultus und Versammlungen, Priester, der die Seelsorge ausübt, Existenzmittel für

den Pfarrer und für die Personen, die in der Pfarrei arbeiten, und Territorium, das der Wirkungskreis der Pfarrei ist.

Im dritten Abschnitt beschreibt der Verfasser den Begriff der Pfarrei nach dem Codex Iuris Canonici 1917. Zuerst wird die Ansicht von Benedikt XIV, F. X. Wernz und J. B. Sägmüller geschildert. Es wird festgestellt, dass die Stellung des genannten Gesetzbuches nicht gleichartig war. Es war undeutlich, ob die Pfarrei die Rechtspersönlichkeit neben dem Benefizium des Pfarrers und der Kirchenfabrik — *fabrica ecclesiae* hat. Es war nicht sicher, was das Wesen der Rechtspersönlichkeit einer Pfarrei bildet. L. Bender schrieb, dass die Rechtspersönlichkeit im Dasein der Pfarrei als einer Gesamtheit und nicht in ihren Teilen wurzelt. In der heutigen industrialisierter Gesellschaft besteht eine Krisis der traditionellen Pfarrei. Es entsteht eine Trennung zwischen der gesellschaftlichen Wirklichkeit und dem Leben der Pfarrei.

Im letzten Abschnitt wird die Pfarrei im neuen kirchlichen Gesetzbuch beschrieben. Der Verfasser beginnt mit der Darstellung der neuen Richtlinien, die in den Schemata, während der konziliaren Diskussion und in den Beschlüssen des Vatikanum II hingewiesen wurden. In Fortsetzung wird die Erörterung im konsultativen Ensemble der Päpstlichen Kommission zusammengefasst. Der Verfasser kommentiert die Normen: Beschreibung der Pfarrei im Kanon 516 § 1, Verteilung der Pfarrei als einer Gesamtheit der Rechtspersönlichkeit mit der Unterstreichung, diese Rechtspersönlichkeit habe einen unkollegialen Charakter, weil die Pfarrei nur ein Kettenglied in der hierarchischen Struktur der Kirche ist. Dabei wird auch die Quasipfarrei und andere seelsorgerische Einheiten, die noch keine Pfarreien sind, beschrieben. Eine juristische Person kann nicht Pfarrer sein. Wo die Umstände es fordern, kann die Seelsorge für eine oder für verschiedene Pfarreien zugleich mehreren Priestern solidarisch übertragen werden. Einer von ihnen muss Leiter des seelsorglichen Wirkens sein. Wegen Priestermangels kann der Bischof die Seelsorge in einer Pfarrei einem Diakon, anderer Person, die nicht die Priesterweihe empfangen hat, oder einer Gemeinschaft von religiösen oder weltlichen Personen übertragen (Kan. 517). Bei dem Begriff der Pfarrei wie auch des Pfarrers hat das neue Gesetzbuch weitere Entwicklung in Aussicht. Die Pfarrei hat in aller Regel territorial abgegrenzt zu sein und alle Gläubigen eines bestimmten Gebietes zu umfassen. Wo es jedoch angezeigt ist, sind Personalpfarreien zu errichten, die nach Ritus, Sprache oder Nationalität der Gläubigen eines Gebietes oder auch unter einem anderen Gesichtspunkt bestimmt werden (Kan. 518). Die sogenannten Basisgemeinschaften sind hier nicht ausgeschlossen. Der neue Codex spricht nicht über das Territorium als Grundbestandteil einer Pfarrei.

Zum Schluss lehnt der Verfasser die These von R. Sohm über Gegensatz zwischen Wesen der Kirche und des Rechtes ab. Man darf nicht den Rechtspositivismus auf das Gebiet des kanonischen Rechtes übertragen. Das Recht der Kirche darf von der Theologie nicht abgerissen werden. Den Zusammenhang zwischen diesen Disziplinen kann man auch in der Entwicklung der Pfarrei feststellen. Die Lehre des II Vatikanischen Konzils unterstreicht, die Kirche sei ein Sakrament. Der neue Codex hebt in der Beschreibung der Pfarrei die personalen Elemente hervor: Gemeinschaft der Gläubigen und Seelsorger. Die Definition der Pfarrei muss den theologischen wie auch den rechtlichen Aspekt berücksichtigen.